

бистісної характеристики: емоційно-ціннісного ставлення школяра (до діяльності, до інших, до самого себе), моральної свідомості через механізм моральної оцінки та самооцінки тощо. Тому, незважаючи на змістовну специфічність методичного вивчення окремих базальних особистісних конструктів, моніторинговий підхід відзначається органічною єдністю їх архітектоніки.

Особливості технології моніторингу: для моніторингового підходу характерним є те, що йому притаманний інструментальний механізм, який забезпечує мікрогенез окремих особистісних підструктур шляхом скринінгу їх становлення, що особливо є важливим для кожного етапу онтогенезу.

Принципово новим для моніторингової технології вивчення особистісного розвитку школяра є включення, як його спеціального інструментарію, завдань скринінгового характеру, названих нами скринінг-завданнями. Їх пріоритетна цінність над методиками «зрізового» характеру зумовлюється двома обставинами:

По-перше, скринінгові завдання спрямовані на «відстеження» мікрогенезу становлення певної особистісної структури, що відкриває можливість бачення зародження тієї чи іншої тенденції – конструктивної чи деструктивної – особистісного розвитку школяра.

По-друге, всім скринінговим завданням імманентно властивий тренінговий, тобто формуючий характер. Вони є навчаючими прийомами самоспостереження, розвитку рефлексії, власного усвідомлення себе, а також розвитку здатності у школяра побачити існування внутрішнього світу, його багатогранності та структурованості.

Для моніторингової системи особистісного розвитку особливо важливим є розгляд становлення особистісних структур у школярів з різним рівнем результативності учбової діяльності в межах таких складноорганізованих систем, як «Я і школа», «Я і учіння», «Я-Я», «Я-інші», що забезпечує об'ємність і багатогранність бачення особистісної детермінації результативності учіння.

Забезпечення комфортного розвитку особистості дитини в умовах шкільного життя є актуальною проблемою сьогодення, що потребує свого невідкладного розв'язання.

ДИНАМІКА ЦІННІСНИХ УПОДОБАНЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ НА ЕТАПІ ІІ ДОПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Н.І.Іванцева

«Будь-яка справжня надія на перемогу над дегуманізованим суспільством мегамашини й побудову гуманістичного індустріального

суспільства зумовлена можливістю укорінювати в житті традиційні цінності, а також появою такого суспільства, яке уможливить любов і цілісність» (Е.Фромм, 1996, с. 186). Саме установкою на створення нового суспільства можна пояснити дивовижний сплеск уваги сучасних вітчизняних дослідників до ціннісної проблематики як такої, ціннісної свідомості особистості зокрема. Діапазон інтересу до феномена цінності простягається від філософських роздумів узагальнюючого рівня – розуміння цінності, зокрема, як «смыслового каркаса культури», «форми утримання й закріплення споріднених смислів» (В.Г.Нестеренко, 1995), до розуміння цінності як інструмента психодіагностики депресій (Л.С.Драгунська, 1989). У контексті соціологічних досліджень вивчення ціннісних орієнтацій перетворилося у звичайний предмет (І.Мигович, 1995).

Багатоаспектність поняття цінності, відповідно і різноманітність підходів до його розуміння, спричинили появу в літературі доволі значної кількості дефініцій і прийомів її дослідження, водночас і слушні нарікання щодо втрати дослідниками загального критерію оцінки продуктивності як власних результатів, так і результатів інших дослідників. Проте найуразливішим місцем в усіх вищенаведених напрямках виявляється майже повна нерозробленість питання щодо принципів класифікації цінностей, через це і слушні дорікання у «суб'єктивізм» та «свавілля» у доборі списків цінностей, їх типологізації тощо. Через усю складність і гостроту проблеми типології остання й досі залишається предметом поодиноких теоретичних спроб (І.П.Маноха, 1996) і емпіричних узагальнень (В.О.Ядов, 1979). Далеким від свого вирішення залишається і таке ключове для теоретичної і практичної психології питання, як питання константності – мінливості (стабільності – варіативності). Матеріали, що подаються нами нижче, мають уважатися першим кроком на шляху до розв'язання наведених вище проблем.

Генеральна вибіркова сукупність складалася з 303 піддослідних студентів 1-6-х курсів Прикарпатського університету ім. В.Стефаніка. Дослідження включало два етапи – попередній і основний. На попередньому етапі методом індивідуальної бесіди і групової дискусії визначався перелік ціннісних суджень з точки зору їх вагомості і впливу на реальну поведінку людини, а також загальнодоступність їх розуміння. В підсумку із загальної кількості запропонованих формулювань (близько 200) в остаточний варіант списку суджень було включено 106 висловлювань.

Ранжування цього списку за запропонованою шкалою (10-бальною) – становило зміст другого, основного етапу дослідження. Статистична оброб-

ка одержаних відповідей проводилася за допомогою факторного аналізу (методом головних компонент). Інтерпретація отриманих факторів здійснювалася у термінах тих змінних, що здобули найбільші факторні навантаження. В результаті зазначеної процедури було виокремлено вісім факторів. Відповідно до кількості і змісту пунктів, які склали структуру фактора, найбільш інформативним (що визначав максимальний відсоток загальної дисперсії) виявився фактор, до якого увійшли 23 судження, – свобода, краса, добро, честь, духовні потреби, доброзичливість, толерантність (терпимість до чужої думки), емпатія (здатність до співчуття і співпереживання), дотримання релігійних обрядів (хрещення, вінчання тощо), дотримання десяти заповідей Божих, віротерпимість (шанобливе ставлення до інших релігій і конфесій), любов до людей, істина, правда, справедливість, духовні переживання, людська гідність, воля, турбота про інших, віра в Бога, відзначення релігійних свят, розуміння Біблії як Слова Божого. За змістом показників, що визначили структуру даного фактора, останній може бути позначений як фактор «духовних цінностей».

До складу другого фактора, що був проінтерпретований нами як фактор «моральних цінностей», увійшло 20 пунктів, а саме – обов'язок трудитися (любов до праці), доброта, справедливість, толерантність, ширість, сумлінність, взаємоповага, власна гідність, відповідальність, принциповість, непримиренне ставлення до фальшу, любов до Вітчизни, ріднознавче виховання, бережне ставлення до природи, непримиренне ставлення до паразитичного існування, пошана, героїзм, відвага, лицарство, шляхетність.

Третій фактор, до якого увійшли 13 суджень, дає підстави визначити його як такий, що охоплюється поняттям «громадянські цінності». Конкретними характеристиками цього фактора були, зокрема, патріотизм, вболівання за долю Батьківщини, почуття відповідальності за сучасне і майбутнє держави, інтерес до сучасного та минулого України, ставлення до Основного Закону (Конституції) України і виконання його положень, шанування видатних людей (героїв української нації), прагнення до соціальної справедливості і гармонії, захист індивідуальних прав і свобод громадян України, ставлення до духовних і матеріальних цінностей нації, ставлення до української мови як державної мови українського народу, добронинність, справедливість, альтруїзм (самопожертва).

За змістом 12 пунктів, що склали структуру четвертого фактора, – культура мовлення та поведінки, естетична вихованість, уміння відрізнити благородну красу від дешевих імітацій (вульгарності), знання народно-звичайної спадщини свого народу, шанобливе ставлення до природи, відчуття прекрасного, бажання і вміння творити прекрасне, вміння бачити в

будь-якій корисній праці прекрасне, розуміння краси людських стосунків, охайність в одязі та вміння створити домашній затишок, делікатність у поводженні з людьми, бажання пропагувати зразки доброго і прекрасного, останній був позначений нами як фактор «естетичних цінностей».

Аналіз показників (10), які визначили структуру п'ятого фактора, – сенс життя у відданому служінні людям, сенс життя у створенні сім'ї і подовженні свого роду, сенс життя в створенні матеріального достатку (мати житло, автомобіль, гроші і т.ін.), активне дійове життя і життєва мудрість, повноцінний розвиток особистості та її духовне самовдосконалення, свобода особистості у судженнях і вчинках, творча діяльність особистості, прагнення до суспільно корисної праці (здатність відчувати в ній насолоду), почуття обов'язку за свої вчинки перед собою та іншими людьми, визнання Бога як найважливішої першопричини доцільності і порядку людського існування дав нам підстави визначити його як фактор «світоглядних цінностей».

Сукупність змінних (11) шостого фактора може бути визначена як така, що складає зміст «інтелектуальних цінностей». Конкретними показниками останнього слугували, зокрема, такі пункти, як здатність логічно мислити, вміння об'єктивно оцінювати (різні життєві явища, саму людину, сенс її життя), розвиток творчої індивідуальності, здатність правильно оцінювати свої дії, вміння оперативно мислити, вміння самостійно знаходити вихід із складного становища, намагання протистояти чужим порадам (якщо виникають сумніви у їх корисності і ширості), здатність протистояти чужій думці, вміння розуміти інших людей (мотиви їх вчинків), бажання пошуку правди та істини у розмаїтті суперечливих поглядів і взаємин, уваженість в оцінці подій і явищ.

Конкретний зміст сьомого фактора (9 показників) – увага до власного здоров'я, прихильність до спорту, усвідомлення особистістю необхідності боротьби із негативними звичками, які шкодять здоров'ю, духовне самовдосконалення, саморегуляція особистості, розуміння того, що власне здоров'я необхідне не тільки для самого себе, а й для сім'ї, інших та держави, валеологічна культура як цінність, фізичне самовдосконалення, відчуття гармонії духовного і тілесного – відбивають висловлювання, що однозначно можуть бути інтерпретовані як фактор «валеологічні цінності».

Нарешті, восьмий фактор (8 показників) – розуміння необхідності захищати природу від неспродуманих і небезпечних впливів, уміння насолоджуватися прекрасним у природних явищах, глибоке усвідомлення не-оціненого значення навколишнього середовища у житті, бережливе ставлення до природи, здатність до естетичного сприймання природних явищ, усвідомлення себе як частини природи, усвідомлення благотворного впливу

природи на почуття, світосприйняття, усвідомлення особистої відповідальності за природні багатства – склали показники, що охоплюють низку суджень екологічного змісту.

Отримані фактори, за винятком деяких несуттєвих відмінностей, відтворили картину угруповань цінностей, що були отримані в інших дослідженнях шляхом теоретичного узагальнення. Так, наприклад, за даними М.Й.Боришевського, система цінностей (громадянської свідомості та самосвідомості) особистості складається з 7 підсистем, основу яких становлять, зокрема, моральні, громадянські, світоглядні, екологічні, естетичні, інтелектуальні та валеологічні цінності. Підкреслюється, однак, що аксіологічна вагомість наведених вище груп цінностей «зростає в міру посилення їх взаємозв'язку в єдиній системі духовності, яка й визначає сутність особистості взагалі, її громадську сутність зокрема» (М.Й.Боришевський, 1997, с. 75). Слід відзначити також збіг отриманих нами даних з думкою інших фахівців щодо пріоритетного місця духовних цінностей у цілісній системі цінностей особистості (Г.О.Балл, 1996; О.В.Киричук, 1997).

Зважаючи на існуючі у літературі погляди стосовно залежності складу і місця цінностей від конкретного соціокультурного контексту, життєвих ситуацій, умов і особливостей виконуваної суб'єктом діяльності, статі, рівня освіти, тощо; іншими словами – від впливу чинників мікро- і макросоціального порядку, неабиякий інтерес становить питання щодо динаміки кількісного розподілу ціннісних уподобань у відповідних вікових групах піддослідних, а також залежно від фахового профілю останніх. Загальна картина отриманих результатів подається у табл. 1.

Таблиця 1

Значення середніх ($\bar{x}$) і розподіл рангових позицій (R) виокремлених груп цінностей

Курс, факт, спец-ть, віковий діапазон	Групи цінностей															
	громадянські		моральні		світоглядні		екологічні		естетичні		валеологічні		інтелектуальні		духовні	
	$\bar{x}$	R	$\bar{x}$	R	$\bar{x}$	R	$\bar{x}$	R	$\bar{x}$	R	$\bar{x}$	R	$\bar{x}$	R	$\bar{x}$	R
1 (n=49; (економічний факт; 17-18 р.)	5,16	5	1,91	1	5,83	7	5,34	6	4,91	4	6,73	8	3,83	3	2,24	2

курс, факт, спец-ть, ВКОВИ Й	Групи цінностей															
	грома- дянські		мораль- ні		світо- глядні		еколо- гічні		есте- тичні		валео- логічні		інтелек- туальні		духовні	
	х	Я	х	Я	х	Я	х	я	х	Я	х	Я	Х	Я	х	Я
2(п=30) іфілоло- гічний фак-т; 18*20 р.)	4,60	4	1,93	1	5,43	7	5,33	6	5,20	5	6,40	8	4,30	3	2,80	>*
3 (п=41) (філоло- гічний фак-т; спец, психо- логія; 19-20 р.)	5,63	6	2,09	2	4,95	4	6,34	7	5,24	5	6,51	8	3,24	3	1,87	1
3 (п=49) (істо- річний фак-т; 1 спец, історія; 19*20	4,06	4	2,48	2	5,37	5	6,59	8	5,89	7	5,57	6	3,51	3	2,26	1
4(п=18) (худо- жний фак*-т; 20-21 р.)	7,05	8	3,94	2	5,44	7	4,11	3	4,16	4	4,83	6	4,22	5	2,61	1
4 (п=24) (юри- ДИМНИ Й	3,37	4	2,66	2	5,41	5	6,00	6	6,54	7	6,55	8	3,29	3	2,16	1
5(п=10) (фак-т Інозем- них мов, 21 р.)	4,3	4	1,9	2	5,1	5	6,7	8	6,3	6	6,6	7	3,2	3	1,8	1

Курс, фак-т, спец-ть, віковий діапазон	Групи цінностей															
	громадянські		моральні		світоглядні		екологічні		естетичні		валеологічні		інтелектуальні		духовні	
	x	R	x	R	x	R	x	R	x	R	x	R	x	R	x	R
5 (n=55) (фізико-математичний фак-т; 21-23 р.)	5,03	4	2,20	1	6,03	8	5,89	7	5,70	6	5,49	5	3,34	3	2,34	2
6 (n=25) (після-дипломна освіта; спец. психологія; 21-39 р.)	4,48	4	2,36	1	5,48	8	5,28	6	5,08	5	5,36	7	3,32	3	2,44	2

Як впливає з наведених у таблиці даних, найменший діапазон розкиданості середніх, відповідно і рангових позицій, спостерігається за групами духовних і моральних цінностей, які займають домінуюче місце у загальній кількості виокремлених груп цінностей. Що стосується решти груп цінностей, то питання щодо детермінації певної строкатості їх розподілу вимагає спеціального якісного аналізу змісту відповідей респондентів за відповідними пунктами певних шкал цінностей. За всіма можливими результатами вирішення цього питання, головним, вважаємо, залишається факт виокремлення в системі цінностей особистості усталених ціннісних диспозицій, якими виявляються духовні та моральні цінності. Разом з тим наведені вище дані не менш виразно вказують і на наявність чинників, якими зумовлюється варіативність досить значної кількості показників, що становлять цілісний характер ціннісної свідомості суб'єкта. Не менш суттєвим результатом даного найзагальнішого аналізу є факт можливості диференціювання підослідних за вельми значним шерехом показників, відтак і безпідставності тверджень деяких дослідників стосовно майже нульової ефективності прийому анкетного опитування за умов використання у ньому апіорі визначених суджень (Л.С. Драгунська, 1989).

Встановлені у даній спробі факти, навпаки, слугують, гадаємо, достатнім доказом евристичної перспективності (зрозуміло, за умов обов'язкового дотримання всіх психометричних вимог, що ставляться перед дослідженнями такого типу) використання анкетного методу для виявлення такого складного і багатовимірного утворення свідомості і са-

мосвідомості, яким виявляється ціннісна сфера особистості, і дають реальну можливість наблизитися до осмислення низки особливостей функціонування даного феномена, в тому разі і тих, що були констатовані у даній публікації.

Література

1. Балл Г.О. Системи цінностей, формування громадянської свідомості та ідейні засади розбудови освіти // Психологічні аспекти гуманізації освіти. – Київ–Рівне, 1996. – С. 35-42.
2. Боришевський М.Й. Духовність як основа громадянської свідомості та самосвідомості особистості // Психологія – школі: Зб. матер. Другого Міжнар. наук.-практ. семінару (Рівне, 16-18 січня 1997 р.). – К.: Наук. думка, 1997. – С. 70-75.
3. Драгунская Л.С. Медицинская психология, аксиология и проблемы психодиагностики // Психол. журнал. – 1989. – Т. 10. – № 3. – С. 115-121.
4. Киричук О.В. Діалог у контексті педагогічної взаємодії // Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 31-46.
5. Маноха И.П. Типологический метод в психологии: исследовательский спектр и назначение // Українська психологія: сучасний потенціал: Матер. Четвертих Костюківських читань (25 вересня 1996 р.). В 3-х т. – К.: Вид-во ДОК-К, 1996. – Т. II. – С. 145-162.
6. Мигович І. Ціннісні орієнтації населення Закарпаття: динамізм, амбівалентність // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 7-8. – С. 101-119.
7. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини. – К.: Абрис, 1995. – 336 с.
8. Саморегуляція и прогнозирование социального поведения личности /Под ред. В.Н.Ядова. – Л.: Наука, 1979. – 264 с.
9. Фромм Е. Революція надії // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. – К.: Либідь, 1996. – С. 135-192.
10. Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості: Наук.-метод. зб. – Київ–Дрогобич: Відродження, 1998. – 194 с.
11. Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. /За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – 224 с.

